

Potíže s češtinou

Potížista

MILAN JELÍNEK

Slovo *potížista* se objevilo v českých textech (častěji v mluvených než psaných) nedávno, a proto je marně hledáme ve starších slovnících. Zaznamenává je však Slovník nespisovné češtiny z roku 2006, vydaný nakladatelstvím Maxdorf. Jde o lexikografické dílo, které vzniklo spoluprací čtyř editorů a 12 spoluautorů a k němuž přispěla v různé míře řada konzultantů. Je pozoruhodné, že v autorském kolektivu jsou lingvisté v menšině, a že tedy lexikografický kolektiv shromažďoval hesla od odborných autorů z různých speciálních odvětví.

Poznamenejme, že Slovník nespisovné češtiny je opatřen několika vstupními texty. Z nich je podepsána jen předmluva (jejím autorem je Jan Hugo), jiné (o vztahu nespisovných útvarů ke spisovné češtině, o etymologii, o slovnících argotu a slangů, o různých druzích nespisovných jazykových útvarů, o principech sběru lexikálního materiálu aj.) jsou otištěny anonymně.

Slovník mohu doporučit. Je v něm zachyceno více než 12 000 lexikálních hesel, z toho asi 10 000 hesel zaznamenaných ze živého úzu. Klobouk dolů před hojností materiálu a ovšem také před poměrnou přesností lexikografických definic.

Protože slovo *potížista* (nebo častěji v ženské podobě *potížistka*) známe z mluvené češtiny už několik let, hledali jsme ho ve slovnících neologismů a také ve slovnících výrazů, které zatím nenabýly statutu lexikálních prostředků spisovných nebo vůbec nemají naději na zespisovnění. (Jestliže vás pohoršilo slovo *zespisovnět*, popřípadě *zespisovnění*, prosím o velkorysost. Mohu vás ujistit, že je to slovo vytvořené podle spisovných slovtvorných principů.)

Výraz *potížista* jsem našel jen ve zmíněném už slovníku nespisovné češtiny. Jaký význam je mu zde přisouzen? „Kdo obvykle nesouhlasí, kdo z principu vzdoruje.“ K heslu je připojen doklad čerpaný zřejmě z běžně mluveného jazyka: „Třikrát se ptal na smlouvu, to bude potížista.“ Vzpomeneme si zajisté na film Věry Chytilové o ženách, které se neobejdou bez vytváření *potíží* a které si vysluhují ať již právem či neprávem nelichotivý název *potížistka*. V konkrétních případech však toto slovo nemusí mít zabarvení hanlivé, jak je tomu také u Chytilové. O vztahu této odvozeniny k mužské podobě *potížista* se zmiňovat nemusíme. Jde prostě o přechýlenou podobu, která se tvoří příponou *-ka*.

Je pravděpodobné, že se ženská podoba *potížistka* objeví v hovoru nebo v osobní korespondenci častěji než podoba mužská. Já se ovšem jen domnívám, že ženy dovedou nadělat v různých situacích víc potíží než mužové. Ale je možné, že si to myslí ženy o mužích. V každém případě považujeme za pro-

spěšné, aby čeština měla pro původce (původkyně) potíží jednoslovné pojmenování. To by mělo být zároveň nositelem záporného hodnocení *potížetvorného* muže nebo *potížetvorné* ženy (toto kompozitum jsem vytvořil já a přimlouval bych se, aby bylo časem do spisovné češtiny přijato).

Ačkoliv bychom slovo *potížista* a jeho ženskou variantu *potížistka* rádi do češtiny přijali (jen uvažte, kolika lidem kolem sebe bychom ten hanlivý titul přišli!), nemůžeme se zbavit rozpaků nad způsobem tvoření tohoto slova. Přípona *-ista* (*-istka*) je navěšena na běžné české substantivum *potíž*, které je utvořeno ze základu adjektiva *ležký*. Předpona *po-* ukazuje zřejmě na původ slovesný, ale sloveso **potížiti* / **potěžovat* se v češtině nedochovalo nebo vůbec nevytvořilo. Běžně však užíváme slovesa s předponou *z-* (*ztížiti* / *ztěžovat*), jenže od něho neexistuje abstraktní substantivum **ztíž*. Od substantiva *potíž* bylo odvozeno slovo *potížista* (*potížistka*), které má povahu hybridní: základ slova *potíž* je český a přípona *-ista* je původu řeckolatinského. O příponě však můžeme tvrdit, že je vlastně majetkem většiny evropských jazyků, z nichž některé ji snášejí i v pozici hybridní.

Máme hybridní pojmenování osob ve spisovné češtině tolerovat? Asi bychom neměli ze spisovného jazyka vyřazovat ta pojmenování na *-ista*, která hybridní nejsou. Převzali jsme jich z řečtiny, latiny a jiných evropských jazyků dost velký počet a obvykle je hodnotíme jako kulturní výpůjčky. Výčet jejich typů a dost hojně příklady na ně nacházíme ve studiích Miloše Dokulila a Karla Hausenblase, které jsou součástí rozsáhlé práce *Tvoření slov v češtině 2, Odvozování podstatných jmen* (z r. 1967). Podle svého obecného významu jsou odvozeniny na *-ista* řazeny ke jménům činitelským (např. *pučista*, *propagandista*, *skandalista*) nebo konatelským (*terorista*, *kariérista*, *tenista* aj.) nebo ke jménům vytvořeným podle příslušnosti jedinců k různým skupinám (*darwinista*, *sionista*, *slávista* „hráč nebo přívrženec klubu“). Při detailnějším rozboru významů bychom ovšem našli další typy převzatých odvozenin na *-ista*.

Můžeme však za součást spisovné češtiny považovat odvozeniny hybridní, v nichž je k českému slovu, ať už nezměněnému nebo slovtvorně upravenému, přidána řeckolatinská přípona *-ist(a)*? Puristé blahé paměti takové útvary odmítali. Podle jejich názoru čeština hybridní slova nesnáší. Jazyková praxe však podává důkaz o tom, že spojení českého základu s cizí příponou *-ist(a)* je nejen přípustné, ale pro výrazové schopnosti spisovné češtiny i potřebné. Přípona *-ist(a)* patří k evropeismům, a má tedy své místo i ve spisovné češtině, pokud ovšem autor textu s jazykem svévolně neexperimentuje.

Tak např. nelze odmítat odvozeniny, které označují příslušníky různých skupin sdružené podle časopisu, základního díla, vůdčí myšlenky apod.: s časopisem *Máj* spolupracovali *májisté*, kolem slovenského časopisu *Hlas* se sdružovali *hlasisté*. Některé nabývají expresivní povahy, ale to může být na prospěch našemu jazyku, má-li se v textu expresivnost vyjádřit (např. *švandista* nebo dokonce *srandista*). Také slovo *potížista*, které jsme zvolili jako titul našeho článku, může být zdůvodněno svým hanlivým odstínem. V 19. stol. se

mluvilo o bojích *ypsilonistů*, kteří bránili y po sykavkách *c, s, z*. Pravda, slovo *ypsilon* patří do řečtiny, ale v češtině v období pravopisných bojů takřka zdomácnělo. Jeho pojmenování příponou *-ista* češtině jen prospělo.

Některé hybridní odvozeniny se už zcela „počeštily“. Uvedme alespoň slovo *houslista*, které je odvozeno od slova *housle*, utvořeného od slovesného základu *housti* – *hude* a doloženého už ve staré češtině. Řada hudebníků přijala jména na *-ista*, aniž tím chtěla vyjádřit nějaký citový stav (*violista/violinista, kytarista, pianista* atd.). Mějme tedy pro šíření přípony *-ista* v češtině porozumění.

Dostali jsme dopis

Ještě ke spojce *jestli*...

Není pochyby, že má pravdu Milan Jelínek, příznává-li české spojce *jestli* právo na spisovnost (v příspěvku z 2. čísla *Universitas* za rok 2007). Chtěli bychom však současně upozornit i na jistou ošidnost této spojky, kterou v sobě skrývá při překladu do ruštiny.

Česká spojka *jestli* má totiž dvě funkce: uvádí buď nepřímou otázku, např. *Nevíme, jestli je Pavel doma*, nebo vedlejší větu podmínkovou: *Jestli je Pavel doma, pozve nás na návštěvu*. Protože i ruština má spojku *если*, máme při překladu do ruštiny sklon překládat automaticky české *jestli* ruským *если*. Ale v tom je právě háček: ruské *если* má totiž jen význam podmínkový, kdežto v nepřímé otázce musíme užít spojku *ли*. A zde nám jako lakmusový papírek pro rozlišení významu tázacího od podmínkového poslouží právě knižnější české spojky, kterými můžeme nahradit dvojznačnou spojku *jestli*:

1. krátká tázací *zda* (popř. *zdali*) odpovídá krátké ruské spojce *ли*
2. delší podmínková *jestliže* odpovídá delší ruské spojce *если*.

Tedy: *Nevíme, zda je P. doma* (otázka): *Мы не знаем, дома ли Павел* × *Jestliže je P. doma, pozve nás na návštěvu* (podmínka): *Если Павел дома, он пригласит нас в гости*.

I na tomto případě vidíme, že nám mohou být k užitku slova s rozdílnými stylovými odstíny, jak na to ostatně ukazuje Jelínek v závěru svého příspěvku.

Stanislav Žaža